

KREDIT PORTFELI DIVERSIFIKATSIYASI ORQALI MUAMMOLI AKTIVLAR ULUSHINI KAMAYTIRISH

Sultanova Vasilaxon Muratxonovna

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17465119>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada tijorat banklarining kredit portfelidagi muammoli aktivlar (NPL – Non-Performing Loans) ulushini kamaytirishda diversifikatsiya siyosatining o'рни va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda Trastbank ATB misolida oxirgi yillar oralig'idagi moliyaviy ko'rsatkichlar asosida kredit portfelining tarmoqlar, mijoz segmentlari va hududlar kesimidagi tarkibi o'rganilgan. Empirik tahlillar shuni ko'rsatadiki, portfel diversifikatsiyasi darajasi oshgan sari muammoli kreditlar ulushi teskari proporsional ravishda kamaygan. Tadqiqotda Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI) yordamida diversifikatsiya darajasi aniqlanib, uning muammoli aktivlar bilan korrelyatsiyasi baholangan. Natijalar Trastbankda kredit siyosatini tarmoqlar va hududlar bo'yicha balanslash, korporativ va chakana mijozlar o'rtasidagi nisbatni to'g'ri belgilash hamda kredit monitoringini raqamlashtirish muammoli kreditlarni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Maqola yakunida kredit portfelining sifatini oshirish, risklarni erta aniqlash tizimini kuchaytirish va Basel III talablariga mos risk-menejment mexanizmlarini joriy etish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kredit portfel, diversifikatsiya, muammoli kreditlar (NPL), risk-menejment, Trastbank, Basel III, kredit siyosati.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston bank tizimida iqtisodiy faollikning oshishi, kreditlash hajmlarining kengayishi va tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturlari tijorat banklari uchun yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda, yangi risklarni ham yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, kredit portfelining muvozanatsiz tuzilishi va ayrim tarmoqlarga haddan tashqari konsentratsiyalanishi banklar faoliyatida muammoli kreditlar (NPL) ulushining ortishiga sabab bo'lmoqda. Shu nuqtai nazardan, kredit portfelini diversifikatsiya qilish — ya'ni turli iqtisodiy tarmoqlar, mijoz toifalari, hududlar va valyuta birliklari kesimida risklarni tarqatish — bank barqarorligini ta'minlashda muhim strategik vosita sifatida qaralmoqda. Trastbank ATBning so'nggi yillardagi amaliyoti shuni ko'rsatadiki, diversifikatsiyalangan kredit siyosati bankning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash bilan birga, muammoli aktivlar ulushini ham sezilarli darajada kamaytirgan. Xususan, oxirgi yillar davomida kredit portfel tarkibida sanoat, savdo, xizmat ko'rsatish va iste'mol sektorlari o'rtasida muvozanatga erishish natijasida NPL darajasi 6,3 foizdan 3,8 foizgacha pasaygan. Bu esa kredit portfel diversifikatsiyasining bank faoliyatidagi risklarni kamaytirishdagi real ahamiyatini isbotlaydi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi ham shundaki, unda O'zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar muammosini hal etishda diversifikatsiya siyosatining ilmiy-nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi.

O'zbekiston iqtisodiyotining so'nggi yillardagi faol o'sish sur'atlari bank sektorining iqtisodiy jarayonlardagi rolini yanada kuchaytirdi. Tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash, yangi ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtirish va aholini iste'mol kreditlari bilan ta'minlash jarayonida tijorat banklarining kredit portfel hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Biroq kredit hajmlarining tez kengayishi bilan bir qatorda, kredit risklari va muammoli kreditlar ulushi ham oshish ehtimoli mavjud. Shu sababli banklar oldida turgan eng

dolzarb masalalardan biri – kredit portfelining sifatini saqlab qolish va muammoli aktivlar (NPL – non-performing loans) darajasini pasaytirishdan iborat. Mazkur maqsadga erishishning eng samarali vositalaridan biri bu — kredit portfelini diversifikatsiya qilish, ya'ni risklarni turli tarmoqlar, mijoz toifalari va hududlar o'rtasida taqsimlashdir.

Kredit portfeli diversifikatsiyasi nazariy jihatdan Markowitzning portfel nazariyasiga asoslanadi, unga ko'ra aktivlarni turli yo'nalishlarda joylashtirish orqali umumiy riskni kamaytirish mumkin. Tijorat banklari faoliyatida bu tamoyil shuni anglatadiki, bank kreditlarini faqat bitta sektor (masalan, savdo yoki qurilish) bilan cheklamasligi kerak; aksincha, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, transport, qishloq xo'jaligi, IT va eksport yo'nalishlariga balansli taqsimlash orqali risklarni kamaytirish zarur. O'zbekiston sharoitida ayrim yillarda ayrim tarmoqlarga haddan tashqari kredit konsentratsiyasi kuzatilgani muammoli kreditlarning o'sishiga sabab bo'lgan. Shu bois, Markaziy bank tomonidan 2021-yilda tasdiqlangan “Kredit risklarini boshqarish bo'yicha minimal talablar” qarorida ham banklar uchun diversifikatsiya ko'rsatkichlarini doimiy monitoring qilish majburiyligi belgilangan.

Trastbank ATB misolida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi besh yillik davrda bank kredit portfeli tarkibida sezilarli o'zgarishlar kuzatilgan. Dastlab 2019-yilda kreditlarning 45 foizi sanoat tarmog'iga yo'naltirilgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ulush 33 foizgacha kamayib, o'rnini xizmat ko'rsatish va savdo sohalaridagi kreditlar egallagan. Shu bilan birga, iste'mol kreditlari segmentining ulushi 12,8 foizdan 14,5 foizgacha oshgan. Natijada bankning umumiy diversifikatsiya darajasi oshgan va Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI) 0,276 dan 0,210 gacha kamaygan. Bu esa portfelning tarmoqlar kesimidagi risklar nuqtai nazaridan muvozanatlashganini bildiradi.

Empirik natijalar Trastbank ATBda kredit portfeli diversifikatsiyasining muammoli kreditlar ulushiga (NPL) bevosita teskari ta'sirini isbotladi. 2019-yilda bankda NPL darajasi 6,3 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 3,8 foizgacha pasaygan. Korelatsion tahlil natijasi -0,87 qiymatini ko'rsatib, diversifikatsiya darajasi bilan NPL o'rtasida kuchli teskari bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, bankning aktivlar rentabelligi (ROA) va kapital rentabelligi (ROE) ham ijobiy dinamikani namoyon etdi. Bu natijalar kredit portfelining diversifikatsiyasi nafaqat risklarni kamaytirish, balki foydalilik darajasini oshirishga ham xizmat qilayotganini ko'rsatadi.

Diversifikatsiya jarayonida Trastbank bir nechta muhim yo'nalishlarda samarali chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Birinchidan, kredit siyosatida sektorlar bo'yicha limitlar belgilandi va yirik tarmoqlarga ajratiladigan kreditlar ulushi maksimal darajada cheklab qo'yildi. Ikkinchidan, kreditlar geografik jihatdan turli hududlarga yo'naltirildi — bu hududiy iqtisodiy inqirozlardan bank faoliyatiga bo'ladigan ta'sirni kamaytirdi. Uchinchidan, bank korporativ va chakana mijozlar segmentini muvozanatlashtirishga erishdi, natijada kredit risklari manbalari diversifikatsiyalandi. To'rtinchidan, raqamli texnologiyalar asosida kredit monitoringi tizimi joriy etildi, bu esa erta ogohlantirish (early warning) mexanizmlarini kuchaytirib, muammoli kreditlarning paydo bo'lishini oldindan aniqlash imkonini berdi.

Xalqaro tajriba ham shuni ko'rsatadiki, diversifikatsiya siyosati banklar uchun eng ishonchli risk-menejment vositalaridan biridir. Masalan, Janubiy Koreya va Singapur banklari kredit portfelini tarmoqlar va valyutalar bo'yicha keng diversifikatsiya qilish orqali pandemiya davrida NPL darajasini 2 foizdan past saqlab qolishga muvaffaq bo'lishgan. Yevropa Markaziy

bankining 2022-yilgi hisobotida ham diversifikatsiya darajasi yuqori bo'lgan banklar o'rtacha 30–40% pastroq muammoli kredit ko'rsatkichlariga ega ekani qayd etilgan.

Shunga qaramay, diversifikatsiya jarayoni avtomatik tarzda risklarni butunlay yo'qotmaydi. U bilan bir qatorda bank ichki audit tizimini kuchaytirishi, kredit skoring tizimini modernizatsiya qilishi va tarmoqlar kesimidagi kredit siyosatini muntazam tahlil qilib borishi lozim. Trastbank ATB uchun bu borada asosiy e'tibor sanoat tarmoqlaridagi uzoq muddatli kreditlarning likvidlik risklarini kamaytirish hamda iste'mol kreditlarida to'lov intizomini mustahkamlashga qaratilis hi zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kredit portfeli diversifikatsiyasi tijorat banklari uchun strategik zaruratdir. U risklarni tarqatish, foydalilikni oshirish, aktivlar sifatini yaxshilash va bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash imkonini beradi. Trastbank ATB misolida o'tkazilgan tahlillar O'zbekiston bank sektori uchun amaliy dalil bo'lib xizmat qiladi: diversifikatsiya siyosati nafaqat muammoli kreditlarni kamaytiradi, balki iqtisodiyotning turli tarmoqlarida barqaror moliyalashtirish mexanizmini shakllantiradi. Shu bois, diversifikatsiya bank siyosatining ajralmas qismi sifatida tizimli asosda qo'llanilishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Tursunov, H. (2023). Tijorat banklarida kredit riskini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari. Toshkent: BMA nashriyoti.
2. Abdurahmonov, A. (2021). O'zbekiston bank tizimida risk-menejment tizimini takomillashtirish yo'llari. Iqtisodiyot va ta'lim jurnali, №2.
3. Raimjanova, M. A. (2022). Bank kredit portfeli diversifikatsiyasining samaradorligi va barqarorlikka ta'siri. Bank ishi ilmiy to'plami, №3.
4. Hasanov, N. (2020). Basel III talablarining O'zbekiston bank amaliyotiga ta'siri. Moliyaviy barqarorlik jurnali, №1.
5. Ivanova, N. (2023). Vliyaniye diversifikatsii kreditnogo portfelya na uroven' riskov bankov Rossii. Moskva: Finansovyy universitet.
6. Petrov, D. (2020). Restrukturizatsiya problemnykh kreditov v rossiyskix bankax. Bankovskoe delo, №7.
7. Shim, J. (2019). Loan portfolio diversification, market structure and bank stability. Journal of Banking & Finance, 102(4).
8. Kim, S. (2021). Portfolio diversification and credit risk mitigation in Asian banks. Asian Economic Review, 43(2).
9. Kraemer-Eis, H. & Lang, F. (2019). Credit diversification and SME financing in Europe. European Investment Bank Working Paper Series.
10. Brown, M. & Smith, T. (2020). Loan portfolio concentration and bank stability. Journal of Banking & Finance, 110(5).
11. Rossi, S. (2019). Measuring credit portfolio concentration risk in European banks. European Banking Authority Report.
12. Ozili, P. K. (2019). Non-performing loans and financial development: New evidence from global banking. The Journal of Risk Finance, 20(4).
13. World Bank. (2022). Uzbekistan Financial Sector Assessment Program: Technical Note on Credit Risk and Non-performing Loans. Washington, DC.
14. <https://trustbank.uz>
15. <https://bank.uz>